

Charta a režim po deseti letech

Vzal jsem na sebe před časem úkol napsat něco pro „Listy“ k desátému výročí Charty. Připadalo mi to samozřejmě a vlastně snadně. Teď však už sedím několik dnů nad prázdným papírem a ne a ne začít. Zdá se mi dokonce, že dávat před deseti léty dohromady Chartu bylo svým způsobem snazší, než o ní po deseti letech (v zahraničí) psát. Tehdy bylo jasné, co a proč, a nebylo pochyb o tom, že to má význam. Byla to, jak říká Václav Havel, „jistota, že má něco smysl — bez ohledu na to, jak to dopadne“.

S jubilejními oslavnými úvahami je to však cosi jiného. Člověku se ukrádá obava, zda se sami v něm nezačínáme podobat tomu režimu, který žije, „od výročí k výročí“ a místo dějin tak předkládá společnosti pseudodějiny. Jakoby to, co se právě k dnešnímu datu stalo v minulosti bylo vlastně důležitější než to, co se děje teď a nově. Z odporu proti režimu, který ubíjí život a zastírá to pseudodějiny, původně přece Charta vznikla. Nezaslouží si tedy být zaživa balzamována — nenápadně a postupně, od výročí k výročí.

Souhlasím s myšlenkou, která byla už porůznu mnohokrát vyslovena, že totiž největším úspěchem Charty je, že tu po deseti letech ještě je a působí. Ale zároveň se teď zdráhám založit na této myšlence jubilejní úvahu, neboť mi to zavání skoro nekrologem. To, že po deseti letech tu v jistém smyslu beze změny je i Charta i režim, s nímž vede spor, že se oba v jistém smyslu za ta léta szili, policie si zvykla na chartisty a oni na policii — to všechno je vlastně také tísnivé a trstní.

Svého cíle by Charta paradoxně přece dosáhla za poměrů právě opačných. Kdyby totiž už nebylo zapotřebí, aby existovala nějaká občanská iniciativa, jejímž smyslem je upozorňovat moc i občany na to, že mezi právním řádem a společenskou realitou jsou do očí bíjící rozpory, že právo se nedodrhuje a popírá způsobem, proti němuž je nutné vystupovat aspoň tak, jako to dělá Charta a VONS už řadu let. Kdyby po deseti letech bylo možno konstatovat, že Charta už tu být nemusí, že už tu jsou jen různé volné zájmové iniciativy občanů, že se tu volně rozvíjí kulturní život a lidem nejsou upírána základní občanská práva — to by byl důvod ke skutečným oslavám.

Zároveň je tu ovšem úcta ke všem, kdo těch deset let působení Charty vykoupili a mnoho tomu obětovali. Jak říká Václav Havel: „Právo na VONS jsme si tak říkajíc vyseděli“. V kriminále, rozumí se. A je tu také neodmítkovatelný fakt, že Charta prostě tím, že tu je (jakkoli ve zrádné symbióze s policií) změnila a mění aspoň zčásti společenské klima v Československu. Je jiné než „před Chartou“, těžko si představit dnešek „bez Charty“ — byl i zároveň těžko konkrétně vypočítávat, kde a v čem tu má na současné klima Charta přímý vliv. To všechno potvrzuje jistotu, že Charta měla a má smysl — a že tomu tak bude i nadále.

* * *

Když jsem se v bludišti takovýchto relativizujících úvah a pocitů stále více zaplétal a už to vypadalo, že žádná jubilejní úvaha v „Listech“ nevyjde, přišlo vysvobození z Prahy. „Slovo ke spoluobčanům“, toto stanovisko Charty k ní samé po deseti letech našlo jediné dobré řešení: nedívat se zpět, ale do současnosti a do budoucnosti. Kdo si tenhle text přečte, nebude pochybovat o životaschopnosti Charty po deseti letech.

Myslím, že tato životaschopnost pramení hlavně z dvou zdrojů. Předně je tu i po deseti letech stále táž původní „jistota, že něco má smysl — bez ohledu na to, jak to dopadne“. Kdo by tuto jistotu neměl, nemohl by vyzývat své spoluobčany k tomu, k čemu je vyzývá Charta s takovou samozřejmostí a tak, že nelze pochybovat, že autoři ve smysl své výzvy věří. Druhým zdrojem životaschopnosti Charty se mi pak zdá být její schopnost neměřit skutečné změny a vývoj společnosti jenom tím, co sama Charta dosáhla nebo nedosáhla, ale tím, co se nezávisle a mimo Chartu důležitého ve společnosti děje, co je tu nového.

Myslím, že tu Charta sama našla po deseti letech realnější a lepší východisko do budoucnosti, než jaké se jí (poslední dobou stále častěji) snaží dodat někteří lidé zvenčí, z exilu. Jejich rady mají totiž jednoho společného jmenovatele: od Charty se chce vlastně něco jiného, než si ona sama jako cíl stanovila — a chce se také více a něco jiného, než na co Charta může stačit. Rádcům pak vadí, že Charta je „příliš izolovaná“ — jednou od lidu vůbec, jindy od dělníků a jindy opět od mládeže. Rádcové by rádi, kdyby v Československu podobně jako v Polsku vznikly miliónové nezávislé odbory, a tak radí Chartě, aby metodou ruských „narodníků“ zanášela do lidu tomu odpovídající ideje a podněty. Místo, aby si uvědomili, že jejich politické blouznění je koneckonců jejich osobní problém, snaží se z něho dělat problém Charty. Co ve skutečnosti se mimo jejich zúžený obzor děje nového, čím se režim dostává do nové situace (jinudy než působením Charty nebo Solidarności) a na co bude musit nově reagovat — to je vlastně nezajímá. Rozhodující je jejich vlastní (letitý a ideologicky podložený) spor s režimem — co je mimo tento spor, zdá se jim nedůležité. Charta pak, aby obstála před jejich soudem, měla by se stát účinným nástrojem jejich sporu.

Životaschopnost Charty je právě v tom, že podobným způsobem neuvažuje. „Charta 77 není a nikdy se nepovažovala za jedinou naději pro tuto společnost“ říkají její mluvčí jasně po deseti letech. Svůj cíl vidí stále stejně: usilovat o to, aby jak moc tak také občané v Československu napomáhali realizaci lidských a občanských práv, která režim formálně uznává, ale ve skutečnosti svým občanům upírá. V desátém roce svého působení při tom vidí Charta nové podmínky pro dosažení tohoto cíle — celkem vzato lepší než před deseti léty. Ví, že jenom nepatrný zlomek tohoto zlepšení poměrů souvisí nějak s její vlastní činností — ale to jí nevádí, aby viděla tuto změnu jako pozitivní a rozhodující.

Konkrétně řečeno: v roce 1987 není pro režim v Československu rozhodující, jak stojí jeho šance vůči hlavním vývojovým trendům, které už dva roky přicházejí z Moskvy. Netřeba na tomto místě podrobněji rozvádět, oč jde — to děláme v „Listech“ soustavně. Jde o to, co měl na mysli Pavel Landovský, když se mě před nedávnem ptal, zda už píšu knížku „V Kremlu se topí“. Ještě nepíšu — ale že už se tam topí, je nesporné.

Je z toho v Praze horko mnoha lidem, kteří vlastně neumějí nic jiného než dozírat na to, aby se nic neměnilo. Mnohé z toho, oč jde, popisuje výstižně Jiří Dienstbier ve svém fejetonu o paradoxech Jana Fojtíka. Řečeno jednou větou: ani Československo se nebude moci věčně vyhýbat pokusu o reformu existujícího hospodářského a politického systému.

Charta není subjektem, který by měl provádět takové reformy. Ale správně vyzývá občany Československa, „aby pochopili historické možnosti této chvíle“ a začali iniciativně využívat v praxi ta práva, která jim režim formálně přiznává. Charta nemění své cíle, ale vidí, že jsou tu kvalitativně nové prvky situace ve srovnání se stavem před deseti léty, že boj o hodnoty, které hájí, „se dnes už nezdá tak ne-reálný“.

* * *

Abyste ovšem v Československu mohl pokus o reformu nabýt vůbec minimální potřebné věrohodnosti v očích společnosti, musí se ještě leccos stát. Reforma bez minimální důvěry občanů ve schopnost vedení něco úspěšně reformovat možná není. A tuto minimální důvěru nemohou za žádných okolností získat všichni představitelé politické garnitury, která v Československu sedí už skoro dvacet let u moci a provádí přímý opak toho, co se bude do budoucna vyžadovat. V politice sice je možné leccos, ale přece jenom ne všechno. Tak nebylo například možné, aby rehabilitaci obětí z politických procesů padesátých let prováděli lidé dříve přímo za tyto procesy politicky odpovědní. Alespoň ti nejvykřičenější musili odejít. Také v SSSR si nelze představit, že současnou politiku provádí Černěko blahé paměti nebo Grišin či Romanov. Ti, kdo nemohou zaručit minimum důvěryhodnosti, budou musít tedy i u nás časem od válu.

To je věc jasná. Problém je spíše v tom, že dokud není zcela jasné, že v Moskvě se vývoj nezvrtne, nenajde se v Praze žádná skupina ochotná ucházet se o moc a poslat část nynějších předáků do zákulí (jistě na čestné penze v nejhorsím případě). Problém je dále v tom, kdo může u nás reálně představovat garnituru schopnou opravdu (a nejenom slovně, jako dnes) dělat gorbačovskou politiku. Neboť u nás došlo násilnou čistkou roku 1970 k tomu, že lidé schopní dělat takovou politiku byli z vládnoucí strany vyházeni. Prostá směna generací u nás mnoho nevyřeší, neboť i v generaci dnešních padesátníků byl už před léty proveden svého druhu „negativní výběr“ — zůstali spíše ti ke všemu ochotní, než ti čehosi věcného opravdu schopní.

Ale i to je jistě řešitelné. Nepůjde při tom ovšem o to, že by novou politiku měla dělat garnitura politiků z roku 1968 — to není možné ani generačně, ani politicky. Hlavní československý problém je právě v tom, že oficiální politika nemůže vykročit ze zajetí bludných kruhů kolem osmašedesátého roku. Pro současné vedení je dodnes hlavní, co a jak bylo

v srpnu 1968 — a všechno ostatní je vedlejší. To oni — oa Husáka přes Bilaka až k Fojtíkovi si počínají tak, jako kdyby to všechno bylo ne před dvaceti léty, ale včera a mělo to pro dnešek a zítřek rozhodující význam. Politické vedení, schopné v Československu skutečně dělat — a nejenom slovně hlásat a fakticky diskreditovat — Gorbačovovu politiku, musí být složeno z lidí, kteří z těchto bludných kruhů temných politických intrik, podrazů, zrad a přemetů budou schopni vystoupit a měřit věci podle dnešních měřítek — ekonomických, sociálních i politických.

„Nevíme samozřejmě, kdy a jakým způsobem se obrátí oním směrem v naší zemi uskuteční. Víme však, že dříve nebo později se uskutečnit musí.“ Myslím, že je to realistické hodnocení situace, které tu Charta československým občanům předkládá. Pak bude dále mnohé záviset na tom, jak a co budou občané sami ochotni a schopni prosadit, co se k pokusu o reformu „shora“ přidá nebo naopak nepřidá „zdo-la“. Charta je při tom jednoznačně proti prohlubování rozporů, které by si vynucovalo „katastrofální běh věcí“, je „proti nenávistným bojům, štvavnicím, novým rozkolům a mstám“, vidí východisko „ve skutečném národním smíření na demokratickém základě“. Charta spoléhá na československé občany a říká: „Ať už jsou na to názory jakékoli, jedno je jasné: Vykročení k větší demokracii by pro naše národy nebylo krokem do neznáma. Máme se o co opřít, máme své vlastní demokratické tradice.“

Jako programové politické stanovisko je to jistě jediné možné pro všechny, kdo hledají opravdu demokratické východisko ze situace. Tato situace sama však bohužel není charakterizována jenom pozitivními rysy, tj. prvky demokratické tradice, ale také rysy zjevně negativními, tj. prvky reálné tradice protidemokratické. Chartě je deset let, ale normalizačnímu režimu bude za chvíli dvakrát tolik.

Když mluvíme o silných tradicích politické demokracie u nás, máme obvykle na mysli léta první republiky 1918-1938. Tedy dobu dvaceti let — období téměř stejně dlouhé, jako je doba „normalizační politiky“. Je to sice absurdní — ale Masaryk a Husák dostali v čase zhruba stejnou šanci, rozhodujícím způsobem ovlivňovat praktickou „politickou tradici“ Československa.

Není na mně, abych z Vídně popisoval, v čem a jak silně jsou dnes v Československu v každodenním životě, v návycích lidí ze všech sociálních skupin a všech generací rysy, jež jsou vysloveně demokratickému postupu, toleranci, respektování zájmů druhého a zájmů veřejných nepřátelské. To si doma každý umí představit dost barvitě sám. Až tedy půjde v praxi o to, najít z nynější krize, ze stagnace a marasmu hospodářského i morálního a politického opravdu demokratické východisko, bude to věc neuvěřitelně svízelná. Bude k tomu možná třeba odvaha větší, než je třeba ke konfliktu s Husákovým režimem.

Přejme Chartě do druhého desetiletí, aby jí k tomu odvaha vydržela.

L5